

УДК 811.14'255.4

НОМО LUDENS У ПОЕЗІЇ ГРИГОРІЯ НАЗІАНЗИНА

*Кожушний Олег Володимирович**канд. філол. наук, асист.**Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка*

У статті розглядається “ігровий” аспект у поезії святителя Григорія Богослова. Наводяться приклади літературних варіацій, об’єднаних спільною логіко-риторичною структурою та розміром. Стверджується, що “ігровий” елемент є органічним компонентом авторського стилю Григорія.

Ключові слова: поезія; “ігровий” аспект; літературні варіації; авторський стиль.

Як вже неодноразово зазначалося, для історії літератури Григорій Назіанзин цікавий не лише своєю досконалою богословською прозою, яка відповідає “граничним вимогам віку Ліванія”, але й поетичною творчістю, яка презентує читачеві не стільки Theologos-єпископа, скільки надзвичайно талановитого лірика, неабиякого психолога-педагога і навіть теоретика віршування, який “дійсно вичерпав своїми поетичними творами всю багату спадщину класичних видів лірики, а частково й епізодично – майже всі різновиди поетичних форм, вливаючи у ці готові форми античної піітики продукти власної поетичної творчості” [Говоров 2011, 596-597]. Лише наприкінці свого бурхливого і насиченого церковними і суспільно-політичними подіями життя святитель отримав омріяну можливість побути наодинці, осмислити пройдений життєвий шлях і в поетичних формах висловити душу. Можливо, тому його поезія надзвичайно щира і глибока, сповнена алюзій і метафор, дотепних порівнянь і навіть вишуканої гри, яку неможливо не помітити уважному читачеві. Ось цей “ігровий” аспект в поезії Григорія Богослова і буде предметом нашого дослідження.

Відчувається, що вірші даються авторові легко, і пише він, в першу чергу, “для себе”. Докладно осмислюючи кожну тему, Григорій пропонує іноді десятки літературних варіацій її розвитку. Найбільш показовою у цьому відношенні є, звичайно, епіграма “На тих, хто розкрадає могили”. Використовуючи ямбічний триметр (16 епіграм), гекзаметр (3 епіграми) та елегійний дистих (45 епіграм), а також форму діалогу (48 епіграма), наводячи монологи мерців і навіть персоніфікованих могил (наприклад, 91-92 епіграми), святитель пропонує 64 поезії, в яких міститься ціла палітра почуттів, виражених своєрідною “грою” метафор. Серед інших прикладів наведемо наступні: епітафія Кесарію та її 14 варіантів (всі написані елегійним дистихом); епітафія Батькові та її 10 варіантів (елегійний дистих); епітафія Матері та її 34 варіанти (елегійний дистих та гекзаметр); поезії-звернення до себе самого, “про себе” і “до своєї душі” (більше 20 поезій, написаних гекзаметром, ямбом, ямбічним триметром, елегійним дистихом та анакреонтичним віршем); різноманітні “плачі” (16 поезій); звернення до “заздрісних”, “лукавих і недружніх” (близько 10 поезій) тощо. Крім того, велика кількість тем розкривається поетом у кількох віршах, де

друга-третя поезії не мають навіть назв, окрім коротких зауважень: “Про те саме”, “Про те саме пісня інша”, “Інше” і т.д.

Експериментує святитель і з формою своїх поезій. З цього приводу хотілося б пригадати наступні твори: “Думки, що висловлюються одним рядком” (акростихом цієї поезії є грецька абетка, а кожен вірш являє собою завершену думку); “Думки, написані двовіршем”; “Двовірші”; “Думки, написані чотиривіршем”; “Визначення, злегка накреслені” (своєрідний короткий філософсько-богословський словник з 265 рядків). Акростих однієї з цих поезій утворює цікавий для теми нашого дослідження підпис:

*Γνώμαι Γρηγορίου, διςτιχος εὐεπίη
Ἐσθλὸν ἄθυρμα νέοις καὶ χάρις ἐξοδίη
Григорія думки в двовіршах красномовних –
Дар відхідний і для юнацтва за́бавка чудова.*

Отже, чим насправді є для Григорія Богослова його поезія? Чи є гра форм, розмірів і метафор лише спробою автора урізноманітнити своє дозвілля? Знаючи, наскільки прискіпливо ставився цей християнський аскет й “аристократ духа” до себе самого, навряд чи можна так стверджувати. А от чи є мистецтво віршування для цього вірного спадкоємця античних традицій способом самоаналізу, формою літературної сповіді, а іноді і своєрідною грою-діалогом із зовнішнім світом? Очевидно, так. У будь-якому випадку, звинуватити святителя, за точним висловом С. Аверінцева, у графоманстві, просто неможливо: дається взнаки талант і відповідна еллінська освіта [Аверинцев 1984, 302-303]. А от що говорить сам святитель про свою поетичну творчість в поезії “Про свої вірші”, яка є своєрідною програмою єпископа-митця. Він пояснює причини, які спонукали його у похилому віці зайнятися поезією: бажання приборкати власну красномовність і навчитися, пікнучись про розмір, лапідарно висловлюватися щодо непростих й об’ємних тем; “підсолодити мистецтвом закону гіркоту”, тобто, реалізувати в поезії один із законів риторики [Маслюк 1983, 210], що наказує не лише повчати слухачів (*docere*), а й доставляти їм насолоду (*delectare*) навіть тоді, коли йдеться про викладання молодим людям моральних настанов; прагнення протиставити власну поезію віршам єретиків¹; нарешті, для виснаженого і хворого старця-святителя поезія була тією втіхою, яка давала “старому лебедю” можливість “розмовлять із собою про крил шелестіння”².

*34 По-перше, дуже хотів я, для інших працюючи ревно,
у спосіб такий приборкати власну нестримність,
щоб і писати мені, але писать небагато, дбаючи*

¹ В одному зі своїх листів свт. Григорій більш чітко окреслює цю педагогічно-прагматичну причину появи численних власних поезій: “Якщо в них (єретиків) ...примні вірші вважаються третім Завітом, то і ми будемо співати псалми, і ми будемо писати багато, і ми будемо укладати метри” [Филарет (Гумилевский) 1995, 109].

² Більш докладно й аргументовано про причини, які спонукали святителя до поетичної творчості, див. наступну статтю зі списку літератури: [Damian 2011, 77-81].

*пильно про розмір. По-друге, для людей молодих,
із тих, які понад усе закохані в слово,
щоб, підсолодивши мистецтвом закону гірко́ту,
40 подати це їм немов ліки приємні якісь...*

*45 Якщо бо й розважитись хочеш, (то вірші) я дав для розваги,
щоб, окраденому щодо краси, тобі хтось не зашкодив...*

*49 ...дать не хочу,
щоб чужинці перевагу над нами мали у слові...*

*54 По-четверте, знайшов я, хворобою змучений,
втіху у цьому, щоб, мов лебідь старий,
розмовлять із собою про крил шелестіння,
не жалобну, але, певною мірою пісню останню (співати).*

Для того, щоб продемонструвати “ігровий” аспект в поезії святителя Григорія Богослова, пропонуємо до уваги декілька поезій з “морального” циклу (РГ, Т. 37, рр. 789-790), які об’єднані спільною логіко-риторичною структурою та ямбічним розміром, а відрізняються лише тематикою, вірніше, є літературними варіаціями на спільну тему: “Смуток, печаль, журба”.

Про смерть улюблених

*Гірка могила всяка. Якщо ж могила сина –
подвійне горе. Якщо й до цього добродесного –
біда пала вогнем. Якщо ж він наречений юний,
Серце батьків на частки розривається.*

Про недобрих друзів

*Тяжке страждання, а страждать від друзів –
наскільки важче. Якщо ж таємно дошкуляють –
це нестерпно. Якщо ж від вірних (терпиш) –
начувайся. Коли ж служитель Божий (гнобить),
куди втічеш і як ти сили³ зла уникнеш?*

Про те саме

*Тяжка печаль. Як смутку ж друг завдасть –
це підло. Якщо ж підступно вкусить –
то мов звір він. А як дружина язиката це –
то демон в хаті. Коли ж суддя це –
слід, щоб грім ударив. Якщо ж священник це –
почуй, Христе, й (між нами) суд вчини Ти.*

Про пристрасне бажання

Тяжка є пристрасть всяка, а за любим –

³ Тобто, “великої кількості”

*журба подвійна. За дівчиною юною тужить –
потрійна мука. Як сповнена краси вона –
це зло ще більше. Якщо ж до шлюбу йде –
нутро самого серця поглина вогонь.*

Отже, логічні компоненти цих поезій наступні: постановка проблеми, її поступове зростання внаслідок впливу супутніх обставин і, відповідно, кульмінація в останньому рядку. Неможливо не дійти висновку, що ці поезії – звичайні вправи поетично налаштованого розуму на “задану тему”. Таку думку підтверджує й тематика однієї з них: пристрасна журба закоханих. Як вірно стверджує С. Аверінцев, коли зазначає з цього приводу: “Григорія Назіанзіна як людину тут майже дарма шукати” [Аверинцев 1984, 302]. Для святиителя-аскета така поезія є швидше “шахматною партією... відстороненого розуму” [Ibidem, 304].

Враховуючи усе вищевикладене, ми не станемо зараховувати святиителя Григорія Богослова до представників так званої *theologia ludens* [Spariosu 1989, 29], однак заперечувати, що в його поезії наявний елемент талановитої словесної гри, ми також не будемо. Навпаки, цей елемент є органічним компонентом авторського стилю святиителя і тільки підкреслює рівень обдарованості та науковий потенціал автора, а також примушує погодитися з наступними словами одного з дослідників поетичної творчості цього Отця Церкви: “Gregory had a true poetic fire; he inherited the Alexandrian and Athenian cultures but his being a Christian helped him bring into poetry new emotions of which the old poets never dreamed; Gregory created a new order of poetry: of religious meditation and of philosophic reverie” [Damian 2011, 77].

Кожушный О.В., к. филол.н., ассист.

Институт филологии КНУ имени Тараса Шевченко

Homo Ludens в поэзии Григория Назианзина

В статье рассматривается “игровой” аспект в поэзии Григория Богослова. Приводятся примеры литературных вариаций, объединённых общей логико-риторической структурой и размером. Утверждается, что “игровой” элемент является органическим компонентом авторского стиля Григория.

Ключевые слова: поэзия; “игровой” аспект; литературные вариации; авторский стиль.

Kozhuushnyi Oleg, Ph.D., Assistant Professor

Institute of Philology, Taras Shevchenko National University of Kyiv

Homo Ludens in Gregory Theologos's Poetry

The article deals with the “playing” aspect of Gregory Theologos's poetry. The examples of the literary variations with the same logical and rhetorical structure and metre are given. This “playing” aspect is affirmed to be a fundamental component of the author's style.

Key words: poetry; “playing” aspect; literary variations; author's style.

Література:

1. Аверинцев С.С. Литература / С.С.Аверинцев // Культура Византии. IV – первая половина VII в. – 1984. – С. 272-330.
2. Говоров А.В. Св. Григорий Богослов как христианский поэт / А.В.Говоров // Святитель Григорий Богослов, Архиепископ Константинопольский Творения: В 2 т. Том второй: Стихотворения.

-
- Письма. Завещание. Прил.: А.В.Говоров. Св. Григорий Богослов как христианский поэт. – М.: Сибирская Благозвонница, 2007. – С. 567-853.
3. *Маслюк В. П.* Латиномовні поетики і риторики XVII – першої половини XVIII ст. та їх роль у розвитку теорії літератури на Україні / Віталій Петрович Маслюк. – К.: Наукова думка, 1983. – 236 с.
  4. *Филарет (Гумилевский), архиепископ* Исторический обзор песнопевцев и песнопения греческой церкви / Филарет Гумилевский. – М.: Свято-Троицкая Сергиева лавра, 1995. – 393 с.
  5. *Spariosu Mihai I.* Dionysus Reborn. Play and the Aesthetic Dimension in Modern Philosophical and Scientific Discourse. Cornell University Press, 1989. – 321 p.
  6. *Damian Theodor.* The Poetry of Gregory of Nazianzus in the Christian Poetical Context of the Fourth Century / *Studia Universitatis Septentrionis. Theologia Orthodoxa.* Anul III, Nr.1, ianuarie-iunie / 2011. – pp. 71-87.

Стаття надійшла до редакції 29.11.2015.